

SHAHARLAR VA MARKAZLASHGAN DAVLATLARNING SHAKLLANISHI

Raximova Dilnora

Annotatsiya. Mazkur maqolada Oʻrta asrlar davrida Yevropa shaharlarining feodal tuzumga qarshi kurashi hamda ularning iqtisodiy va siyosiy mustaqillikka erishish jarayonlari markazlashgan davlatlarning shakllanishi bilan oʻzaro bogʻliqlikda tahlil qilinadi. Shahar kommunalarining paydo boʻlishi, savdo-sanoat taraqqiyoti, burjuaziya qatlamining shakllanishi hamda qirollik hokimiyatining mustahkamlanishi jarayonlari tarixiy manbalar asosida yoritiladi.

Kalit soʻzlar: oʻrta asrlar, shahar kommunalari, feodalizm, markazlashgan davlat, burjuaziya, qirollik hokimiyati, savdo-sanoat.

Abstract. This article analyzes the relationship between the struggle of European cities against the feudal system during the Middle Ages and the formation of centralized states. It examines the emergence of urban communes, the development of trade and industry, the formation of the bourgeoisie, and the consolidation of royal authority based on historical sources.

Keywords: Middle Ages, urban communes, feudalism, centralized state, bourgeoisie, royal authority, trade and industry.

Аннотация. В данной статье анализируется взаимосвязь борьбы европейских городов против феодального строя в Средние века и процесса формирования централизованных государств. Рассматриваются возникновение городских коммун, развитие торговли и ремесла, формирование буржуазии и укрепление королевской власти на основе исторических источников.

Ключевые слова: Средние века, городские коммуны, феодализм, централизованное государство, буржуазия, королевская власть, торговля и ремесло.

Kirish. Oʻrta asrlar Yevropasida shaharlarning rivojlanishi nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy jarayonlarga ham kuchli taʼsir koʻrsatdi. XI–XV asrlarda shaharlarning feodal senorlarga qarshi olib borgan kurashi natijasida mustaqil kommunalar yuzaga keldi. Bu jarayon markazlashgan davlatlarning shakllanishiga muhim zamin yaratdi. Ayniqsa, Fransiya, Angliya va Ispaniya kabi davlatlarda shaharlar qirollik hokimiyatining tayanchiga aylandi.

XI asrdan boshlab Yevropada qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarishining oʻsishi, ortiqcha mahsulotning paydo boʻlishi va savdo aloqalarining kengayishi natijasida shaharlar rivojlana boshladi. Ayniqsa, Hanseatic League faoliyati Shimoliy Yevropa savdosining jonlanishiga xizmat qildi.

Shahar aholisi asosan hunarmandlar va savdogarlardan iborat boʻlib, ular iqtisodiy mustaqillikka erishgan sari siyosiy huquqlar uchun ham kurash olib bordilar. Koʻplab shaharlarda “kommunal harakat” yuzaga kelib, feodal senorlarning soliq va majburiyatlariga qarshi chiqish boshlandi. Natijada ayrim shaharlar oʻzini-oʻzi boshqarish huquqini qoʻlga kiritdi.

Shaharlarning asosiy maqsadi feodal qaramlikdan xalos boʻlish edi. Kommunalar qirol yoki imperatorlardan maxsus yorliqlar (xartiyalar) olib, mustaqillik huquqini mustahkamlashga harakat qildilar. Masalan, Muqaddas Rim imperiyasi hududidagi koʻplab shaharlar “erkin imperiya shahri” maqomini oldi.

Shaharlarning kuchayishi feodal zodagonlar hokimiyatini zaiflashtirdi. Bu jarayon markaziy hokimiyat – qirollik manfaatlariga mos kelar edi. Chunki qirollar yirik feodallarning siyosiy mustaqilligini cheklashda shaharlar yordamiga tayanishdi.

Oʻrta asrlar Yevropasida markazlashgan davlatlarning shakllanishi uzoq davom etgan murakkab siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayon boʻlib, unda

shaharlar hal qiluvchi o‘rin egalladi. XI–XV asrlarda Yevropa jamiyatida yuz bergan o‘zgarishlar natijasida shaharlar nafaqat hunarmandchilik va savdo markazlari, balki siyosiy kuch sifatida ham maydonga chiqdi. Ayniqsa, Fransiya, Angliya va Ispaniya hududlarida shaharlarning faolligi markaziy hokimiyatning mustahkamlanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatdi.

Feodal tarqoqlik sharoitida siyosiy hokimiyat ko‘plab yirik senorlar qo‘lida bo‘lib, qirol hokimiyati ko‘pincha nominal xarakterga ega edi. Bunday vaziyatda qirollar o‘z hokimiyatini kuchaytirish uchun yangi ijtimoiy tayanch izlashga majbur bo‘ldilar. Aynan shahar aholisi — savdogarlar, hunarmandlar va shakllanib kelayotgan burjuaziya qatlami — markazlashuv jarayonining tabiiy ittifoqchisiga aylandi. Shaharlar feodal zodagonlarning o‘zboshimchalik siyosatidan aziyat chekardi: yuqori boj va soliqlar, majburiy xizmatlar, savdo yo‘llarining xavfsiz emasligi ularning iqtisodiy manfaatlariga zid edi. Shu sababli ular kuchli markaziy hokimiyat o‘rnatilishidan manfaatdor bo‘ldilar.

Shaharlar markazlashgan davlatlarning shakllanishida, avvalo, moliyaviy tayanch vazifasini bajardi. Doimiy armiya tuzish, markaziy boshqaruv apparatini shakllantirish va sud tizimini yuritish katta mablag‘ talab etar edi. Qirollar bu mablag‘ni asosan shahar soliqlari va kreditlari hisobidan ta‘minladilar. Shahar burjuaziyasi esa o‘z navbatida iqtisodiy imtiyozlar, savdo erkinligi va huquqiy kafolatlar oldi. Masalan, Angliya qirolligida parlament tizimining shakllanishi jarayonida shahar vakillari muhim rol o‘ynadi; ular soliqlar masalasida qirol bilan kelishuv asosida hamkorlik qildilar. Xuddi shuningdek, Fransiya qirolligida Bosh shtatlar faoliyatida shahar vakillari ishtirok etib, davlat boshqaruvi tizimiga integratsiyalashdi.

Ikkinchidan, shaharlar siyosiy markazlashuvning ijtimoiy tayanchiga aylandi. Yirik feodallar o‘z hududlarida mustaqil siyosat yuritishga intilgan bo‘lsalar, shaharlar yagona qonun va yagona pul tizimining joriy etilishidan manfaatdor edi. Savdo-sotiqning rivoji uchun ichki bojxona to‘siqlarining bekor qilinishi, yo‘llarning xavfsizligi va umumdavlat sud tizimi zarur edi. Shu

bois shaharlar qirollik hokimiyatining kuchayishini qo'llab-quvvatladi. Bu jarayon ayniqsa feodal urushlar davrida yaqqol namoyon bo'ldi: qirollar yirik feodallarga qarshi kurashda shaharlarning iqtisodiy va harbiy yordamiga tayanishdi.

Uchinchidan, shaharlarning iqtisodiy taraqqiyoti davlat boshqaruvining yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Savdo-sanoat rivoji natijasida pul munosabatlari kengaydi, bu esa natural xo'jalikka asoslangan feodal tizimni zaiflashtirdi. Markazlashgan davlat esa pul soliqlarini joriy etish orqali moliyaviy tizimni izchil tartibga soldi. Shaharlar bu tizimning asosiy to'lovchilari va foydalanuvchilariga aylandi. Natijada davlat va shahar o'rtasida o'zaro manfaatli aloqalar shakllandi.

To'rtinchidan, shaharlar huquqiy va ma'muriy tizimning rivojlanishiga hissa qo'shdi. Ko'plab shaharlar o'zini-o'zi boshqarish tajribasiga ega edi, bu esa markaziy hokimiyat uchun boshqaruv modelini takomillashtirishda muhim tajriba vazifasini o'tadi. Shahar sudlari, kengashlari va moliyaviy idoralari keyinchalik umumdavlat boshqaruv organlari shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi. Bu jarayon, ayniqsa, Muqaddas Rim imperiyasi hududidagi erkin shaharlar faoliyatida kuzatildi.

Bundan tashqari, shaharlar milliy ong va yagona bozor makonining shakllanishiga ham xizmat qildi. Turli hududlar o'rtasidagi savdo aloqalari kuchaygani sari yagona iqtisodiy makon vujudga keldi. Bu esa siyosiy markazlashuvni tezlashtirdi. Ichki iqtisodiy integratsiya davlat chegaralarining mustahkamlanishiga va milliy davlatlarning shakllanishiga olib keldi.

Xulosa qilib aytganda, O'rta asrlar Yevropasida markazlashgan davlatlarning shakllanishi jarayoni shaharlarning iqtisodiy qudrati, siyosiy faolligi va ijtimoiy tashabbuslari bilan uzviy bog'liq bo'ldi. Shaharlar qirollik hokimiyatining moliyaviy va siyosiy tayanchiga aylanishi orqali feodal tarqoqlikni bartaraf etishga yordam berdi. Natijada kuchli markaziy boshqaruvga ega bo'lgan milliy davlatlar yuzaga keldi. Bu esa Yevropa tarixida

yangi davr — erta yangi zamon davlat tizimining shakllanishi uchun mustahkam poydevor yaratdi.

Oʻrta asrlar Yevropasida iqtisodiy omillarning oʻzgarishi jamiyat ijtimoiy tuzilmasida chuqur siljishlarni yuzaga keltirdi. XI–XV asrlarda qishloq xoʻjaligi ishlab chiqarishining oʻsishi, hunarmandchilikning ixtisoslashuvi, ichki va tashqi savdoning kengayishi natijasida natural xoʻjalik asta-sekin pul munosabatlari bilan almashina boshladi. Bu jarayon feodal iqtisodiy tizimning asoslarini zaiflashtirib, yangi ijtimoiy qatlam — burjuaziyaning shakllanishiga zamin yaratdi.

Avvalo, qishloq xoʻjaligidagi texnik yangiliklar (uch dalali tizim, temir plug, suv va shamol tegirmonlari) hosildorlikni oshirdi. Natijada ortiqcha mahsulot paydo boʻlib, u bozorlar orqali sotila boshladi. Ortiqcha mahsulotning bozorga chiqarilishi savdo-sotiqning jonlanishiga olib keldi. Shaharlar ana shu savdo aloqalarining markaziga aylandi. Yarmarkalar va savdo yoʻllari kengaydi, ayniqsa, Hanseatic League kabi savdo uyushmalari Shimoliy va Boltiqboʻyi hududlarida xalqaro savdoning rivojiga katta hissa qoʻshdi.

Savdoning rivojlanishi pul muomalasining kengayishiga sabab boʻldi. Pul soliqlari natural majburiyatlarning oʻrnini egallay boshladi. Feodal yer egalari ham oʻz daromadlarini pul shaklida olishga oʻtdilar. Bu esa savdogar va sudxoʻrlar faoliyatini kuchaytirdi. Kredit tizimining paydo boʻlishi, bank ishining rivojlanishi iqtisodiy hayotni yangi bosqichga olib chiqdi. Ayniqsa, Florensiya va Venetsiya kabi shaharlar bank va savdo kapitalining yirik markazlariga aylandi.

Hunarmandchilik ishlab chiqarishining rivojlanishi ham burjuaziya qatlamining shakllanishida muhim omil boʻldi. Sex tizimi doirasida ishlab chiqarish ixtisoslashdi, mahsulot sifati oshdi va bozor uchun ishlab chiqarish kuchaydi. Hunarmandlar asta-sekin mustaqil iqtisodiy subyektlarga aylana boshladi. Savdogarlar esa mahsulotni uzoq masofalarga olib chiqib, foyda olish

orqali kapital jamg'ara boshladilar. Kapitalning dastlabki shakllanishi aynan shahar muhitida yuz berdi.

Burjuaziya — shahar aholisi ichida savdogar, hunarmand ustalar, bankirlar va tadbirkorlar qatlamidan tarkib topgan yangi ijtimoiy kuch edi. Ular o'z boyligini yer egaligidan emas, balki savdo va ishlab chiqarishdan olardi. Shu jihatdan burjuaziya feodal aristokratiyadan tubdan farq qilardi. Feodallar siyosiy hokimiyat va yer mulkiga tayangan bo'lsa, burjuaziya iqtisodiy kuch va pul kapitaliga tayandi.

Iqtisodiy manfaatlar burjuaziyani markazlashuv jarayonining faol tarafdoriga aylantirdi. Yagona ichki bozor, yagona pul tizimi, bojxona to'siqlarining bekor qilinishi va savdo yo'llarining xavfsizligi ular uchun muhim edi. Tarqoq feodal hududlar o'rtasidagi boj va cheklovlar savdoga to'sqinlik qilardi. Shu sababli burjuaziya kuchli markaziy hokimiyatni qo'llab-quvvatladi. Markazlashgan davlat esa o'z navbatida savdo erkinligini ta'minlash, yagona qonun va soliq tizimini joriy etish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamladi.

Bundan tashqari, xalqaro savdoning kengayishi dengiz yo'llarining rivojlanishiga olib keldi. Barselona, Genuya va Antverpen kabi port shaharlar savdo kapitalining to'planish markazlariga aylandi. Bu shaharlar orqali Yevropa ichki bozori jahon savdo tizimiga ulanib bordi. Natijada iqtisodiy munosabatlar kengayib, kapitalistik elementlar kuchaya boshladi.

Shu tariqa, iqtisodiy omillar — ishlab chiqarishning o'sishi, savdo-sotiqning kengayishi, pul munosabatlarining rivojlanishi va kapital jamg'arilish jarayoni — burjuaziya qatlamining shakllanishiga asos yaratdi. Bu qatlam feodal tuzumdan farqli ravishda bozor iqtisodiyotiga tayangan yangi ijtimoiy kuch sifatida maydonga chiqdi. Keyinchalik aynan burjuaziya Yevropada siyosiy va iqtisodiy islohotlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylandi hamda yangi davr jamiyatining shakllanishida muhim rol o'ynadi.

Xulosa qilib aytganda oʻrta asrlar Yevropasida yuz bergan iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy oʻzgarishlar shaharlar va yangi shakllanayotgan burjuaziya qatlamining tarixiy rolini keskin oshirdi. Shaharlarning rivojlanishi feodal tarqoqlik sharoitida tasodifiy hodisa emas, balki ishlab chiqarish kuchlarining oʻsishi, savdo aloqalarining kengayishi va pul munosabatlarining chuqurlashuvi natijasida yuzaga kelgan obʻektiv jarayon edi. Aynan shu iqtisodiy siljishlar jamiyat ijtimoiy tuzilmasini oʻzgartirib, yerga asoslangan feodal tizimdan kapital va bozorga asoslangan yangi munosabatlarga oʻtish uchun zamin yaratdi.

Shaharlar oʻzining iqtisodiy qudrati bilan feodal aristokratiya hukmronligiga muqobil kuch sifatida maydonga chiqdi. Savdogarlar, hunarmandlar va bankirlar qatlamidan iborat burjuaziya oʻz manfaatlarini himoya qilish maqsadida siyosiy jarayonlarda faol ishtirok eta boshladi. Ular uchun yagona ichki bozor, mustahkam qonuniy tartib, barqaror pul tizimi va xavfsiz savdo yoʻllari zarur edi. Bu ehtiyojlar esa feodal tarqoqlik sharoitida emas, balki kuchli markaziy hokimiyat mavjud boʻlgan davlat doirasida roʻyobga chiqishi mumkin edi. Shu sababli shaharlar va burjuaziya markazlashgan davlatlarning tabiiy ijtimoiy tayanchiga aylandi.

Markazlashuv jarayonida davlat va shahar oʻrtasida oʻzaro manfaatli hamkorlik shakllandi: qirollik hokimiyati shaharlarning moliyaviy resurslariga tayanib, doimiy armiya va markaziy boshqaruv apparatini yaratdi; shaharlar esa oʻz navbatida siyosiy barqarorlik, huquqiy himoya va iqtisodiy erkinlikka erishdi. Natijada feodal zodagonlarning siyosiy mustaqilligi cheklanib, yagona boshqaruv tizimi, umumdavlat soliqlari va sud organlari vujudga keldi. Bu jarayon ayniqsa Fransiya, Angliya va Ispaniya kabi davlatlarda yaqqol namoyon boʻldi.

Shu tariqa, Oʻrta asr Yevropasida markazlashgan davlatlarning shakllanishi shaharlarning iqtisodiy yuksalishi va burjuaziya qatlamining paydo boʻlishi bilan uzviy bogʻliq boʻldi. Bu jarayon nafaqat siyosiy

hokimiyatning markazlashuviga, balki jamiyatning yangi ijtimoiy-iqtisodiy bosqichga o'tishiga olib keldi. Natijada Yevropada milliy davlatlar shakllanib, keyinchalik kapitalistik munosabatlarning rivojlanishi va Yangi davr tarixining boshlanishi uchun mustahkam tarixiy asos yaratildi. Demak, shaharlar va burjuaziya o'rta asr feodal tizimining yemirilishida hamda zamonaviy davlat tizimining shakllanishida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov Sh., Shamsutdinov R. Jahon tarixi (o'rta asrlar davri). – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
2. Rajabov Q. Jahon sivilizatsiyalari tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
3. Косминский Е. А. История средних веков. – Москва: Высшая школа, 1988.

